

K jedné variantě teorií „industriální společnosti“

OLGA STAŇKOVÁ

Katedra věd. komunismu
fakulty všeobecného lékařství

Žijeme v době nové technické revoluce. Převratné změny v technice, její pronikání do všech oblastí života společnosti a individua, závažnost jejích sociálních důsledků v pozitivním i negativním smyslu, tvoří objektivní základ teorií, které absolutizují techniku a její společenskou funkci. Zrodily se názory, že problémy, které soudobé lidstvo řeší, nejsou problémy, které podstatně souvisí s historickým střetnutím dvou protikladných společensko-ekonomických systémů, soudobé technice adekvátních a neadekvátních společensko-ekonomických struktur, nýbrž problémy tzv. „industriální společnosti“, vyvolávané a řešitelné pouze rozvojem techniky samé, nebo naopak v důsledku vývoje techniky vůbec neřešitelné.

Všem variantám teorií „industriální společnosti“ je společné, že o sociálních důsledcích vývoje techniky uvažují vně společensko-ekonomických struktur, na jejichž základně se technika vyvíjí. V tomto rámci ovšem existují teorie, které nezůstávají při zkoumání společenských aspektů rozvoje techniky jen v hranicích izolované uvažované techniky. Sociální důsledky technického vývoje považují v té či oné míře za závislé na jiných složkách života společnosti, například na intelektuální a morální úrovni lidstva či vládnoucích elit. K tomuto typu teorií patří také ty, které soustřeďují pozornost na univerzální charakter soudobé techniky a jeho společenské konsekvence.

* * *

Jádro těchto teorií tvoří konstatování neslučitelnosti mechanizované a zejména automatizované „masové“ výroby, nezbytné a rozsáhlé specializace a koncentrace výroby, světové dělby práce, s úzkým národním rámcem. V tomto pojetí (a terminologii) první a zejména druhá průmyslová revoluce vtiskují technice univerzální

charakter. Tato svým charakterem univerzální technika je považována za neslučitelnou s lokálně omezenou národní formou hospodářské struktury světa. „Technický pokrok XX. století“ — prohlašuje A. Frisch — „vyžaduje přechod od národního k nadnárodnímu.“¹ Obdobný názor vyslovuje F. Perroux v prvním díle své práce *La coexistence pacifique*: „Konflikt mezi ekonomickými oblastmi velkých produkčních center a mezi územně organizovanými národními oblastmi se dnes zjevně projevuje.“²

Z univerzálního charakteru techniky je pak vyvozována nutnost její adekvátního uspořádání sociální struktury, sociálních vztahů a institucí ve smyslu světové jednotné formy. Západní sociologové poukazují na skutečnost, že technika svým univerzálním charakterem, ve smyslu výrobní techniky i nástroje komunikace, spiná celý svět a lidstvo v jednotu technicky. Proces univerzalizace techniky chápou tito sociologové jako postupné vytváření technických předpokladů pro světovou jednotu sociálního vývoje, pro přechod od jeho národní k nadnárodní formě ve všech sférách života společnosti. Analyzují, v jaké míře vytvářející se technická jednotka světa a lidstva nachází svůj odraz v ekonomických a politických vztazích a institucích, v oblasti kultury, jak se v té či oné podobě zrcadlí ve vědomí lidí. Dějiny soudobého lidstva se zkoumají jako počátek světových dějin. Hans Freyer v práci *Theorie des gegenwärtigen Zeitalters* charakterizuje soudobou dějinnou situaci jako zásadně odlišnou od pluralismu dosavadních dějin. Domnívá se, že v minulosti se sice vytlvářely specifické dějinné světové situace, nikoliv však trvale a měly univerzální charakter pouze v omezeném smyslu. Teprve novodobé průmyslové revoluce, určitý charakter techniky (nikoliv náboženství nebo síla ducha, podotýká Freyer) vytvořil světovou

¹ Citováno podle G. V. Osipova: *Technika i obščestvennyj progress*, Moskva, 1959, str. 194.

² F. Perroux, *La coexistence pacifique*, I. díl, Paris, 1958, str. 88.

dějinnou situaci v absolutním smyslu. V posledních čtyřech stoletích, uvažuje podobným způsobem K. Jaspers, se evropská technická epocha stala světovou a „... tak se uskutečnila jednota světa a počátek dějin jako světových dějin...“³

Představitelé těchto dějinných koncepcí chápou, že proces univerzalizace techniky není dosud ukončeným procesem a že světová jednota sociálního vývoje v celé komplexnosti není automatickým důsledkem technické jednoty světa. J. Burnham dokládá toto tvrzení poukazem na trvající rozdělení lidstva na národy technicky vyspělé a zaostalé. K. Jaspers poukazuje na protikladné možnosti obsažené v soudobé vědě a technice. Mohou být použity k sjednocování i rozdělování lidstva. A. Rüstow, ve třetím díle práce „Ortsbestimmung der Gegenwart“ nazvaném „Herrschaft oder Freiheit“, označuje technickou jednotu světa a lidstva za první nezbytný, nikoliv však postačující předpoklad organizační a politické jednoty světa. V polemice proti abstraktnímu chápání jednoty lidstva omezenému na hledisko jeho původu a cílů zdůrazňují Burnham a Jaspers nutnost brát v úvahu skutečnost, že lidstvo zůstává dosud rozděleno na různé rasy a národy, lišící se od sebe jazykem, kulturou, náboženstvím, pojetím rodiny a morálky, rozmanitými zákony a státními formami, úrovní svého technického vývoje, formami vlastnictví a hospodářské organizace, svým bohatstvím a chudobou. V knize *Pour la domination mondiale* shrnuje Burnham své názory v tomto smyslu: „Na závěr naší analýzy otázky „jednoty světa“ říkáme, že potencionálně je svět „jeden“ v míře, v jaké je možný ideál bratrství a společného lidství. Prakticky je svět „jeden“, při nejmenším z určitého hlediska, jakožto přímý i nepřímý důsledek zvláštního charakteru technologie a metody výroby. Politicky a ještě v mnohem větší míře kulturně je svět mnohý.“⁴

Příčinu omezených možností realizace tendence ke světové jednotě sociálního vývoje v dnešní společnosti spatřuje tento směr sociologických analýz právě v konfliktu mezi univerzálním charakterem soudobé techniky a lokálně omezenou národní

formou hospodářské struktury světa. Podstata tohoto konfliktu je transponována do politické roviny a charakterizována jako konflikt mezi univerzálním charakterem techniky a politickým systémem národních států. Existence národů vybavených pravomocemi státní suverenity znemožňuje – podle těchto názorů – soudobé technice adekvátní uspořádání hospodářské struktury světa, všech ostatních sociálních vztahů a institucí.

Takto chápaný konflikt mezi „industrialismem“ a „nacionalismem“ je považován za hlavní rozpor soudobé epochy, za rozpor mnohem závažnější než rozpor mezi kapitalismem a socialismem. F. Perroux označuje za hlavní rozpor, který musí soudobá společnost řešit, rozpor mezi charakterem soudobé techniky, která si vynucuje „funkční organizaci“ hospodářského života, tj. vytvoření „hospodářských vývojových pólů“, a „teritoriální organizaci“ hospodářského života, která je ztělesněna národními státy. Tento rozpor, říká, projevuje se, i když v různých formách, jak v kapitalismu, tak i v socialismu a je mnohem hlubší a závažnější než rozpor mezi kapitalismem a socialismem: „Neříkáme: kapitalismus proti komunismu, ani: boj tříd. Říkáme: rozpory průmyslu, nebo: průmyslu a území...“ Na jiném místě pak Perroux dodává: „Tedy rozpory, na něž upozorňujeme, mají mnohem hlubší kořeny než kapitalismus nebo socialismus... Kolize mezi moderním průmyslem a územní mocí je vadou, jejíž realita je mnohem hlubší než instituce a struktura kapitalismu a komunismu...“⁵ Podobně uvažuje E. Reves v práci *Anatomie míru*: „Skutečným konfliktem našeho světa není svár mezi individualismem a kolektivismem, ani rozpor mezi kapitalismem a komunismem, nýbrž mezi industrialismem a nacionalismem... Monopolitické tendence, socialismus a kolektivismus, to vše jsou jevy reakce, pokusy k zakrytí nejnápadnějších příznaků krize, vyvolané rozparem industrialismu a nacionalismu...“⁶

Uvedený rozpor je považován za zdroj všech problémů a obtíží dnešního lidstva, za příčinu nízkého tempa technického rozvoje, které neodpovídá možnostem skýta-

³ K. Jaspers, *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, München, 1958, str. 122–123.

⁴ J. Burnham, *Pour la domination mondiale*, Paris, 1947, str. 40–41.

⁵ F. Perroux, *La coexistence pacifique*, Paris, 1958, I. díl: str. 20, II. díl: str. 210, III. díl: str. 633.

⁶ E. Reves, *Anatomie míru*, Praha, 1947, str. 129.

ným stavem vědy, relativně nízké životní úrovni v kapitalistické i socialistické části světa, za zdroj agresivních a diktátorských tendencí, „totalitarismu“ a válek v dnešním světě. Problémy, které dnes lidstvo řeší, jsou vydávány za problémy „industriální společnosti“, do níž je zahrnována kapitalistická i socialistická soustava. Pro tento směr sociologických úvah jsou to problémy rozvoje soudobé techniky v „nacionalismem“ deformované sociální struktuře světa.

J. Burnham v knize *L'ère des organisateurs* vychází z kritiky systému národních států s jeho hranicemi, pasy, tarify, různými měnami a předpisy. Neslučitelnost potřeb dalšího hospodářského a sociálního vývoje vůbec s tímto systémem, který znemožňuje, aby univerzální charakter techniky se plně promítl v jednotu hospodářského, politického a kulturního vývoje lidstva a brání soudobé technice adekvátnímu uspořádání hospodářské struktury světa, všech ostatních sociálních vztahů a institucí, označuje Burnham za zdroj militarismu a válek, byrokratismu a antidemokratických tendencí v dnešním světě. E. Reves dokazuje, že vývojem techniky byl dosažen bod, kdy žádný stát nemůže dále rozvíjet své hospodářství jen v rámci svého území a v okruhu vlastního obyvatelstva. Jakmile byl tento stupeň nasycení a vnitřního rozmachu národního hospodářství dosažen, vyvinulo se, tvrdí Reves, celé světové hospodářství z kolejí. Od okamžiku tohoto nasycení snaží se národy vybavené právomocemi státní suverenity všemi prostředky, administrativními, politickými a vojenskými ochránit své národní hospodářství před cizími konkurencními vlivy a zároveň rozšířit sféru svého vlastního hospodářského vlivu za vlastní národní rámec. Reves shodně s Perrouxem (na rozdíl třeba od Jasperse) nepřisuzuje tendence k „totalita-

rismu“ a válkám pouze komunistickému světu, ale všem národním státům bez rozdílu jejich společneco-ekonomického zřízení. „Konečně dospíváme k závěru“ — prohlašuje — „že při dnešní povaze industrialismu mají oba systémy, kapitalismus i socialismus tendenci vyvíjet se ve směru k centralistickým, byrokratickým a totalitním režimům...“⁷ Obdobně charakterizuje Reves zdroj válek: „Válka vzniká vždy a všude, kdykoliv a kdekoliv se stýkají nesjednocené a neintegrovane společnosti... dokud jsou národní státy vybaveny absolutní svrchovaností, nelze nijakým způsobem odstranit nebezpečí válek... potud, pokud bude vedle sebe několik suverénních státních jednotek, několik národních svrchovaností, budou se nutně vždy mezi nimi vyvíjet konflikty, lhostejno, jaký bude jejich vnitřní sociální nebo hospodářský systém.“⁸ F. Perroux považuje národní stát vnitřně, samou svou podstatou za válečnický. Zakladatel panevropského hnutí Coudenhove-Kalergi hodnotí dosavadní stav světa jako věčnou válku a dočasný mír. Také on nalézá zdroj válek, které jsou stále ničivější a v současné době ohrožují lidstvo možností jeho vyhlazení, ve státní suverenitě národů. V jedné ze svých posledních prací *Vom ewigen Krieg zum grossen Frieden* konstatuje: „Pokud je svět rozčleněn na suverénní státy, existuje toto nebezpečí zániku světa... Jen jedno může toto nebezpečí odvrátit: světová federace.“⁹

Logika těchto úvah přivádí k řešení požadujícímu likvidaci státní suverenity národů, která je ve své dnešní historické podobě označována za pouhou fikci nezávislosti.¹⁰ E. Reves nazývá „univerzalizmus“ pravou revolucí XX. století. L. Marlio v knize „La révolution d'hier, d'aujourd'hui et de demain“ označuje přechod od národní svrchovanosti k nové, vyšší, „internacio-

⁷ E. Reves, *Anatomie míru*, Praha, 1947, str. 120 až 121.

⁸ *Tamtéž*, str. 154, 270, 89.

⁹ R. Coudenhove-Kalergi, *Vom ewigen Krieg zum grossen Frieden*, Göttingen, 1956, str. 166.

¹⁰ J. Burnham považuje za znak suverenity možnost svobodně o sobě rozhodovat. Podle jeho mínění tuto možnost národy již dávno ztratili. Burnham, podobně i Jaspers, dělí národy do několika skupin, z nichž každou považují v té či oné míře za závislou na některé z velmocí, na USA, SSSR a Číně — pouze o jejich svrchovanosti má prý ještě dnes smysl mluvit. Podle Jasperse se první skupina národů nalézá v oblasti hegemoniálních vztahů. To mají být národy Západu. Druhá skupina je v situaci národů podmaněných, to mají být ná-

rody Východu, rozumí se národy socialistických zemí. Třetí skupinu národů zařazuje Jaspers do oblasti sfér vlivu. Mají to být zejména bývalé kolonie, o něž je veden boj mezi Západem a Východem. E. Reves považuje za podstatu národní nezávislosti schopnost národů zabezpečit pro sebe mír a demokracii. Protože však považuje militarismus a války, byrokratismus a tendence k totalitní moci za přímé zplodiny národně-státní struktury světa, má za to, že státní suverenity národů je v zásadním rozporu s požadavkem skutečné nezávislosti národů. Viz:

J. Burnham, *Die Strategie des kalten Krieges*, Stuttgart, 1950.

K. Jaspers, *Freiheit und Wiedervereinigung*, München, 1960.

E. Reves, *Anatomie míru*, Praha, 1947.

nální svrchovanosti“ za „revoluci zítřka“, která teprve opravdu uskuteční ideál „revoluce věčější“, tj. buržoazních revolucí, ideál „všelidského bratrství“, který kladé lidské společenství a zájmy nad zájmy individua, rodiny, třídy, národa. Jaspers žádá, aby národy v duchu „der vernünftigen Politik“ a „vůle k obětem“ pochopily, že musí obětovat „sebeurčení nižšího řádu“, tj. své národní sebeurčení ve smyslu práva na státní svrchovanost, své národní zájmy zájmům všelidským, zájmům hospodářské prosperity, svobody a míru, tj. „sebeurčení vyššího řádu“. „Nová hrdost“ — prohlašuje Jaspers — „nepotřebuje již onu absolutní suverenitu národních států, neboť odporuje vlastnímu rozumu (Vernunft).“¹¹

Nositelům nové, vyšší, všelidské, mezinárodní či nadnárodní svrchovanosti se mají stát různé formy světového státu, nestátních federativních svazků, nebo nestátní mezinárodní organizace. E. Reves požaduje vytvoření světového státu nadaného všemi zákonnými pravomocemi a zahrnuje do něj kapitalistickou i socialistickou část světa. Jaspers a Coudenhove-Kalergi se vyslovují pro federativní svazky. Jaspers přímo polemizuje s požadavkem světového státu a staví proti němu požadavek „státně nefixované světové konfederace“, která nemá být ani koalici, ani světovým státem, ale „trvalým společenstvím“. Zahrnuje do ní pouze národy „svobodného světa“. Její „světovost“ má spočívat v tom, že její „faktická síla“ jí umožní ovládat celý svět a tak účinně čelit nebezpečí „komunistické agrese totalitarismu“. J. Burnham rozlišuje dvě etapy na cestě k vytvoření světového státu. Podle jeho názoru nutnou etapou na cestě k vytvoření „světové vlády“ je vytvoření „světové říše“, tj. nekomunistické federace, jejíž smysl je obdobný Jaspersově konfederaci národů „svobodného světa“.

Politické předpoklady pro světovou jednotu sociálního vývoje a vyléčení všech neduhů moderní společnosti jsou tedy spatřovány v likvidaci státní suverenity národů a ve vytváření té či oné varianty světového státu. Její hospodářské předpoklady jsou v podstatě redukovány na vytvoření světově univerzálního výrobního komplexu. Názory na jeho ekonomickou formu jsou rozmanité. Pomineme-li ty, které od-

mítají socialistický společensko-ekonomický systém jako zásadně neslučitelný s realizací uvedených tendencí a řešením zkoumaných problémů, setkáme se se stanoviskem, že ekonomická forma tohoto světově univerzálního výrobního komplexu může být stejně dobře kapitalistická jako socialistická, nebo naopak ani kapitalistická, ani socialistická, rozhodně však světově jednotná. Podle tohoto stanoviska prodělávají obě ekonomické formy určité změny v charakteru vlastnictví a sociální stratifikaci jako automatický důsledek změn v charakteru techniky, které obě ekonomické formy sblížují. V obou případech jde především o to, aby se jedna i druhá vymanila z lokálně omezeného rámce, aby se zbavily svých „nacionalistických“ deformací.

Jedním z typických představitelů těchto názorů je E. Reves. Historická zkušenost, tvrdí Reves, na jedné straně prokázala, že ve společnosti označované za kapitalistickou lze stejně dobře vyrábět zboží a budovat průmysl jako ve společnosti označované za socialistickou. Na druhé straně, rozvíjí svou myšlenku Reves, lze pozorovat, že v obou probíhají určité změny, které vedou ke sblížování jejich ekonomických struktur. „Dnes nemá smyslu“ — prohlašuje Reves — „stavěti oba systémy proti sobě, neboť nejkapitalističtější země mají četné socialistické rysy, právě tak jako mají nejsocialističtější země v leckterém ohledu rysy kapitalistické.“¹² Všechny zlé stránky, které přisuzuje kapitalismus socialismu a socialismus kapitalismu, neplynou, podle Revesova názoru, z kapitalistické podstaty jedné a socialistické podstaty druhé společnosti, nýbrž jsou plody a účinky národně-státní struktury světa, která deformovala principy kapitalismu i socialismu. Obě tyto společnosti se prý vyvíjejí k typu „industriální společnosti“ natolik, nakolik se zbavují svých „nacionalistických“ deformací. Vytvoření ekonomických poměrů adekvátních soudobé technice nemůže proto být otázkou jejich dnes již více méně obdobné ekonomické struktury, nýbrž otázkou integrace lidstva v nadnárodních útvech.

J. Burnham vydává za ekonomickou formu integračních procesů „nový typ“ eko-

¹¹ K. Jaspers, *Freiheit und Wiedervereinigung*, München, 1960, str. 120.

¹² E. Reves, *Anatomie míru*, Praha, 1947, str. 120.

nomických poměrů, typ „společnosti organizátorů“. Předpovídá blízký konec kapitalistické organizace hospodářství a zároveň dokazuje, že Marxem koncipovaný socialismus se nepodařilo realizovat. Příčinu „krachu“ kapitalismu i socialismu nespátňuje pouze v jejich kapitalistické nebo socialistické ekonomické podstatě, ale především v jejich národně-státní struktuře. „Socialistický experiment“, dokazuje Burnham, byl předem odsouzen k nezdaru již proto, že se uskutečnil izolovaně v jedné zemi a zradil tak i to pozitivní, co bylo v Marxově teorii obsaženo, tj požadavek univerzálnosti komunismu. Obě tyto společnosti podle Burnhamova mínění se automaticky transformují v důsledku nové technické revoluce v typ „společnosti organizátorů“ s perspektivou světově univerzální ekonomické formy světově jednotného výrobního komplexu. Centrum těchto tendencí viděl Burnham nejdříve ve fašizujícím se Německu, po druhé světové válce v USA. Sovětský svaz považoval Burnham vždy za jakýsi nižší vývojový stupeň vzhledem k „slabé technické vybavenosti“ a „nízké úrovni technických a řídicích kádru“.

F. Perroux ponechává otázku ekonomické formy integračních procesů do určité míry otevřenou. Žádá, aby bylo ponecháno historické zkušenosti k rozhodnutí, zda rozdílné ekonomické systémy mohou plnit analogické hospodářské funkce, nebo pouze jeden z nich, nebo ani jeden z již existujících. Zároveň vyslovuje přesvědčení, že ani kapitalismus, ani socialismus v jejich „nationalismem deformované“ podobě není s to plnit tyto funkce uspokojivě. V tomto smyslu nebyly ještě ekonomické poměry adekvátní soudobé technice nalezeny. Předpokladem požadované historické prověrky má proto být likvidace těchto deformací, kterou Perroux pokládá v současné době za rozhodující, jak z hlediska potřeb technického rozvoje, růstu životní úrovně, tak z hlediska zájmů demokracie a míru. Tato „économie des hommes“ (svým charakterem ani národní, ani mezinárodní, ale prostě lidská) a nadnárodní stát mají vy-

tvořit ekonomické a politické předpoklady perspektivní jednoty sociálního vývoje lidstva.

Požadavek světového státu nalézá kritiky přímo mezi teoretiky „industriální společnosti“. Například jejich čelný představitel R. Aron zabývá se tímto problémem v rozsáhlé studii *Paix et guerre entre les nations*. Z tohoto hlediska je také zajímavý jeho článek, uveřejněný v časopise „Der Monat“, s příznačným názvem *Weltgeschichte, nicht Weltstaat*. Aron zde polemizuje s B. Russellem kategoricky postavenou alternativou „světový stát nebo smrt!“ Požadavek světového státu považuje za nereálný. Dal by se uskutečnit buď dohodou atomových velmocí Západu a Východu, nebo kapitulací jedné z nich. První alternativu vylučuje. Rozdíly ekonomických a politických forem Západu a Východu považuje za příliš závažné, než aby tyto systémy mohly v jejich dnešní historické podobě žít v jednom státě podle stejných zákonů.

Samí zastánci variant světového státu požadavkem hegemoniálního principu dosvědčují, že jim jde spíše o druhou alternativu. Stranou, která má kapitulovat, nebo která má být ke kapitulaci donucena, jsou země Východu. Burnhamova a Jaspersova „etapová“ koncepce pod hegemonií USA má zřetelně antikomunistický charakter.¹³ Reves, který sice pokládá za možné včlenit do světového státu, nadaného všemi zákonnými pravomocemi, socialistickou i kapitalistickou část světa, pokládá zároveň za samozřejmé, že národy a státy budou účastny na této pravomoci v poměru „ke svým odpovědnostem, ke svému podílu na společných věcech lidstva, s ohledem na svůj potenciál mocenský, hospodářský a kulturní.“¹⁴ Za těchto předpokladů, ujišťuje Reves, není třeba mít obavy, že Čína, Indie a Rusko přehlasují v orgánech světového státu USA.

Když analyzuje tuto druhou alternativu Aron, uvažuje naopak o možné kapitulaci Západu a zda je skutečně nevyhnutelná. Znamenala by prý konec dějin západní

¹³ Hegemoniální princip je prosazován i ve vztazích mezi národy „svobodného světa“. „Hegemoniální vztahy“ – říká Jaspers – „jsou ve svazku svobodných národů nezbytné. Nejsou výslovně smluvně uznané, neboť jsou záležitostí politické důvěry, politické věrnosti a politického taktu... Tyto hegemoniální vztahy nemusí nikde zasahovat do vnitřní svobody státu a národů. Ty malé mají

právo vyslovit svůj názor a poradit, nikoliv však samostatně, bez souhlasu hegemoniální moci nebo proti ní, rozhodujícím způsobem jednat.“ (K. Jaspers, *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, München, 1958, str. 153).

¹⁴ E. Reves, *Anatomie míru*, Praha, 1947, str. 284–285.

kultury a civilizace. Tuto alternativu by Západ mohl přijmout pouze za předpokladu, že nejen západní kultura a civilizace, ale celé lidstvo je ohroženo rizikem zániku. Aron, na rozdíl od Russella, Jasperse a jiných se domnívá, že atomová válka nemusí nutně znamenat ani zničení lidstva, ani rozvrácení civilizace, ba ani zničení účastníků války. Pro nejbližší budoucnost vidí Aron řešení v částečném odzbrojení a uspokojící mezinárodní kontrole. Skutečné řešení spatřuje nikoli ve vytvoření světového státu, ale v perspektivě překonání pluralismu a izolace kultur cestou jejich sblížování i konfliktů, ve vstupu národů do univerzálních dějin epochy „industriální společnosti“, jejíž model vytvořil svět Západu a za jejíž možnou modalitu považuje i průmyslově vyspělé země socialismu. V polemice s některými stanovisky Spenglera, Toynbeeho, Borkenaua dokazuje, že soudobá epocha „... svou podstatou nepředstavuje ani tak zánik Západu, jako mnohem spíše počátek industriální společnosti a univerzálního století.“¹⁵

* * *

Problém světové jednoty sociálního vývoje, který tento směr západní sociologie zkoumá, není pseudoproblémem, je to problém zcela racionální a závažný. Řešení, které podává, je však pseudořešením a svým jednostranným soustředěním pozornosti na jeho druhotné aspekty význam svých analýz znehodnocuje.

Marxismu není a nebyl tento problém cizí, i když v různých dobách s různou intenzitou hledal jeho řešení. Marxismu především přísluší základní, pro metodologii řešení tohoto problému rozhodující objev, že rozpor mezi společenským charakterem výrobních sil a soukromovlastnickou formou výrobních vztahů a rozpor mezi univerzálním charakterem výrobních sil a lokálně omezenou národní formou hospodářské struktury a vývoje, jsou ve své podstatě dvěma stránkami základního ekonomického rozporu kapitalistické společnosti. První podmiňuje a prostupuje druhý a oba se projevují ve všech ostatních společenských vztazích buržoazní společnosti, včetně vztahů mezi národy. Nelze je ztotožňo-

vat, nelze je však také od sebe odlučovat. První z nich byl v jedné části světa, tj. v socialistické části světa, vyřešen. Druhý existuje v celosvětovém měřítku. Existuje v kapitalistické i socialistické části světa. Avšak právě proto, že existuje na bázi rozdílných společensko-ekonomických soustav, existuje v rozdílných formách, s rozdílnými metodami a perspektivami svého řešení.

Výrobní síly se podle Marxe vyvinuly „v určitou totalitu a existují jen v rámci univerzálního styku.“¹⁶ Z procesu univerzalizace výrobních sil vyvozoval Marx podmíněnost realizace principů komunismu jeho vítězstvím ve světovém měřítku. Komunismus jako akce, říká Marx v *Německé ideologii*, může mít jen „světodějnou existenci“. Není rozhodující, že Marx považoval komunismus za empiricky možný jen jako čin vládnoucích národů provedený „naráz a současně“. Rozhodující je, že upozorňoval, že vítězství principů komunismu „předpokládá univerzální rozvoj výrobní síly a světové styky, souvisící s tímto rozvojem.“¹⁷ Marx považoval za objektivní kritérium, které prakticky prověřuje socialismus a komunismus jako vyšší společenský řád, jako společensko-ekonomické poměry adekvátní charakteru soudobých výrobních sil, schopnost dosáhnout vyšší produktivity práce, a to takové produktivity, již je uskutečnění cílů komunismu podmíněno. Předpokládal zároveň, že dosáhnout této produktivity práce je možné pouze komplexním rozvojem výrobních sil ve světovém měřítku. V tomto zásadním smyslu považoval Marx „lokální komunismus“ za neuskutečnitelný.

Vyřešení rozporu mezi univerzálním charakterem výrobních sil a lokálně omezenou národní formou hospodářského vývoje a struktury je organickou součástí komunismu, a to ze dvou základních hledisek.

Teprve socialismus zespolečenštěním výrobních prostředků, likvidací třídní vykořisťovatelských vztahů vytváří východisko politických, ekonomických a psychologických předpokladů pro vyřešení tohoto rozporu. Buržoazie, vázaná ekonomickými vztahy své vlastní formace, přenáší vztahy třídní nerovnosti, vykořisťování a potlačo-

¹⁵ R. Aron, *Weltgeschichte, nicht Weltstaat*, „Der Monat“, r. 1961, č. 150, str. 30.

¹⁶ K. Marx, B. Engels, *Německá ideologie*, Spisy, sv. 3., str. 80.

¹⁷ *Tamtéž*, str. 48–49.

vání i na vztahy mezi národy. Ve společnosti tohoto charakteru se nutně střetávají konkurenční zájmy a dnes již světová tendence nerovnoměrně se vyvíjejících národních skupin buržoazie a odstředivé snahy, které směřují proti těmto tendencím. Požadavek hierarchické struktury a hegemoniálního principu ve vztazích mezi národy je pouze teoretickým výrazem absolutizace formy, v níž se integrace národů prosazuje na půdě kapitalismu. Formy a metody, jimiž se v buržoazní společnosti prosazuje objektivní tendence vývoje od národního k nadnárodnímu, zpětně tuto tendenci deformují, omezují, vyvolávají ji přímo protikladné důsledky. Právě ony jsou zdrojem nacionalistické nedůvěry a nevěrohodnosti. Nesbližují, nýbrž rozdělují národy, vhání je do izolace, konzervují jejich národní uzavřenost a omezenost. Pouze v této své historicky přechodné, kapitalismem deformované podobě jsou vztahy mezi národy skutečně provázeny válkami a antidemokratickými tendencemi.

Na druhé straně nelze ani jeden z principů komunismu plně realizovat bez vybudování materiálně-technické základny zaručující potřebnou produktivitu práce, bez vytvoření komunismu adekvátních výrobních sil, tj. bez realizace vědeckotechnické revoluce, včetně komplexní automatizace – a tu nelze uskutečnit v rámci omezených možností jednotlivých národních hospodářství. Plně realizovat cíle komunistické společnosti není tedy možné ani bez vyřešení rozporu mezi univerzálním charakterem výrobních sil a lokálně omezenou národní formou hospodářského vývoje. V socialistické společnosti se tento rozpor řeší, komunismus v sobě zahrnuje vyřešení tohoto rozporu.

Když se socialismus začal realizovat vítězstvím socialistické revoluce v jedné zemi, Lenin, vědom si zásadního významu a platnosti Marxova stanoviska, důrazně připomínal, že ve federativním svazku sovětských republik „... se uplatňuje tendence k vytvoření jednotného světového hospodářství jako celku, řízeného podle společného plánu proletariátu všech národů, tendence, která se jasně projevila již za kapitalismu a kterou je nutno za socialismu bezpodmínečně dále podporovat a uskutečňovat.“¹⁸ Rozšíření socialistické revoluce

z jedné jediné země, byť i země, která představuje šestinu světa a svazek mnoha národů, do dalších zemí, vznik a rozvoj socialistické soustavy, spolu s perspektivou přechodu ke komunismu, to vše vytvořilo nové podmínky, které umožňují i vynucují další krok na cestě univerzalizace výrobních sil v socialistické části světa vytvořením jednotného organicky harmonizovaného výrobního komplexu. Komuniké z porad RVHP z r. 1962, které zdůvodňuje aktuálnost tohoto úkolu, požaduje také, aby mezinárodní socialistická dělba práce byla budována se zřetelem na všesvětovou dělbu práce. Výrobní komplex zemí socialistické soustavy je sice významnou, ale přece jenom jednou etapou vytváření jednotného výrobního komplexu v celosvětovém měřítku. Tato orientace umožňuje pro přítomnost využít výhod mezinárodní dělby práce ve světovém měřítku a pro budoucnost zabránit přílišným deformacím výrobní struktury světa, kterou by bylo nutno s velkými obtížemi překonávat.

Kritika kapitalismu a socialismu pro jejich „nacionalistické“ deformace má jen velmi omezenou platnost. Národy jsou, byť i historicky přechodnou, ale dosud reálně působící formou vývoje společnosti v kapitalistické i socialistické části světa. Jestliže tito kritikové hovoří o „nacionalistických deformacích kapitalismu“ a mají jimi na mysli národní formu vývoje společnosti za kapitalismu, nemají pravdu. Národní forma vývoje společnosti, národní forma jejího hospodářského a kulturního, politického a státního života byla vyvolána v život právě kapitalismem a je pro něj typická. Proces univerzalizace výrobních sil, jeho neslučitelnost s úzkým národním rámcem a kapitalismem modifikovaný a deformovaný odraz tohoto procesu v ekonomických a politických formách této společnosti pouze dosvědčuje, že kapitalismus je s potřebami soudobých výrobních sil neslučitelný i z tohoto hlediska. Nejde o „nacionalistické deformace kapitalismu“, ale o nacionalistický charakter vztahů mezi národy, jehož zdrojem je právě kapitalismus, který znemožňuje vytvořit potřebné předpoklady pro přechod od národní k nadnárodní formě vývoje společnosti.

Tito kritikové nemají také pravdu, když hovoří o „nacionalistických deformacích

¹⁸ V. I. Lenin, *Předběžný náčrt tezí o národnostní a koloniální otázce*, Sřisy, sv. 31, str. 142.

socialismu“ a mají jimi na mysli národní formu jeho hospodářského, politického, státního a kulturního vývoje, která i po převzetí moci dělnickou třídou je ještě po určitou dobu nevyhnutelná. Při řešení rozporu mezi univerzálním charakterem výrobních sil a lokálně omezenou národní formou vývoje této společnosti je nutno respektovat relativní stabilitu národů jako hospodářského, politického a kulturně jazykového historického faktu. To znamená, že při řešení tohoto rozporu a při volbě metod a forem výstavby socialismu je nutné respektovat národní specifiku hospodářského, politického a kulturního vývoje, národní svrchovanost a rovnoprávnost, nezbytnost vyrovnávání rozdílných historických stupňů vývoje různých národů.

Zradou Marxovy koncepce komunismu není nezvratná historická skutečnost, že se tato společnost počala realizovat vítězstvím revoluce v jedné zemi.¹⁹ Je ovšem otázkou, jaké praktické konsekvence vyplynuly z redukce Marxova požadavku zásadního významu, tj. požadavku univerzálnosti komunismu na empiricky neprokázanou hypotézu vítězství socialistické revoluce na jedinou v celosvětovém měřítku, nebo pro začátek aspoň v hlavních evropských kapitalistických zemích. Je třeba zkoumat, zda byl vždy důsledně a ve všech směrech uplatňován Leninův důtklivý požadavek, aby výstavba socialismu v zemi vítězného proletariátu byla chápána jako součást perspektivního vítězství socialismu ve světovém měřítku. Je nesporné, že nás čeká ještě mnoho analytické práce, již musíme konkrétněji fundovat naše dosavadní poznatky o tom, jak a v jaké míře chyby v národnostní politice nepříznivě ovlivnily řešení rozporu mezi procesem zákonité univerzalizace výrobních sil a existující národní formou organizace socialistické společnosti, v jaké míře tyto chyby přispěly k určité národní izolovanosti a z ní logicky plynoucím anomáliím ve vztazích mezi národy socialistického společenství (princip hospodářské autarkie ztotožněné s požadavkem hospodářské rovnosti národů, porušování zásady rovnoprávnosti národů a nevmešování do jejich vnitřních záležitostí atp.). Je třeba zkoumat a brát

prakticky v úvahu možné negativní důsledky nedialektického zdůrazňování „rozkvětu“ národů a odsouvání jejich integrace do vzdálené budoucnosti světového komunismu, včetně problematického schématu etap, jejich „vyrovnávání, sblížování, sjednocování a splývání“ se zvláštním akcentem na jejich jazykové splynutí. V neménší míře čeká na svou všestrannou analýzu historie utváření vztahů mezi národy socialistické a kapitalistické soustavy a školy, které zde napáchala dnes již překonaná koncepce dvou proti sobě stojících světových trhů a tu a tam ještě přežívající subjektivistické znevažování významu a podstaty integračních procesů v kapitalistickém světě, stejně jako třeba i nechťená a neuvědomělá, avšak leninskému přístupu zásadně odporující izolace kultur národů kapitalistického a socialistického světa, která neguje mnohé pozitivní a progresivní v hmotné a duchovní kultuře národů kapitalistického světa jen proto, že nevzniklo přímo a bezprostředně z idejí marxismu a v lůně socialismu. Nedostatečnost těchto analýz, provázených pochopitelně jako každý závažný vědecký a praktický úkol přirozeným a nutným střetáváním názorů, usnadňuje našim kritikům z nemarxistických anebo i antikomunistických pozic jejich úkol. Jednostranné zdůrazňování toho, co lidstvo dosud rozděluje, ponechává západním sociologům volné pole k deformovanému výkladu skutečnosti, že v tomto rozděleném světě se lidské dějiny počínají formovat jako dějiny světové.

Marx chápal světové dějiny jako proces vytváření člověka prací a komunismus jako onu společenskou formu, v níž pracovní proces dosahuje svého vlastního účelu a mění se tak v základní podmínku sjednocení lidstva. Realizace univerzální jednoty sociálního vývoje neznamena pouze, ani především přechod od národní k nadnárodní formě tohoto vývoje. Představuje širší proces univerzalizace a humanizace člověka a jeho dějin tím, že osvobozením práce osvobozuje samu univerzální podstatu lidského rodu. Člověk vystupuje z hranic své třídní, profesionální, lokální a národní omezenosti a rozporů, aby se stal člověkem, který ve své sounáležitosti k lid-

¹⁹ Je úkolem konkrétní historické analýzy zjistit příčiny, odhalit zákonitě a nahodilé v tomto chodu dějin. Mimoto, SSSR vznikl jako mnohonárodnostní

stát a nashromáždil značné zkušenosti z řešení hospodářských, politických a kulturních vztahů mezi národy.

kému rodu konečně nalézá v komunismu skutečně lidskou formu své existence. Dějiny se stávají v nejvlastnějším smyslu světovými tím, že poprvé v historii člověka se stávají skutečně lidskými. „Komunismus“ — říká Marx — „je pozice jakožto negace negace, proto je *skutečným*, pro

nejbližší dějinný vývoj nutným momentem emancipace a znovunalezení člověka. *Komunismus* je nutná forma a energický princip nejbližší budoucnosti, ale komunismus jako takový není cílem lidského vývoje, je to forma lidské společnosti.“²⁰

²⁰ K. Marx, *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, Praha, 1961, str. 104.